

POSTANOWIENIE Z DNIA 20 KWIETNIA 2005 R.

I KZP 8/05

Formułując w art. 186 § 1 *in fine* k.p.k. bezwzględny zakaz dowodowy ustawodawca wprowadza zakaz wykorzystania jako dowodu w sprawie poprzednio złożonych zeznań przez osobę, która skorzystała z przysługującego jej prawa odmowy ich złożenia; natomiast unormowanie przyjęte w art. 391 § 2 k.p.k. oznacza, że w sytuacji określonej w art. 182 § 3 k.p.k. możliwe jest odczytanie świadkowi na rozprawie tego, co uprzednio wyjaśnił jako oskarżony (podejrzany).

Przewodniczący: Prezes SN L. Paprzycki.

Sędziowie SN: K. Cesarz, F. Tarnowski (sprawozdawca).

Prokurator Prokuratury Krajowej: A. Herzog.

Sąd Najwyższy w sprawie Jerzego B., po rozpoznaniu, przedstawionego na podstawie art. 441 § 1 k.p.k. przez Sąd Okręgowy w K., postanowieniem z dnia 21 stycznia 2005 r., zagadnienia prawnego wymagającego zasadniczej wykładni ustawy:

„Czy przepis art. 391 § 2 k.p.k. stanowi *lex specialis* do bezwzględnego zakazu dowodowego określonego w art. 186 § 1 k.p.k. w sytuacji, gdy osoba występująca w postępowaniu sądowym w charakterze świadka, która w innej toczącej się sprawie występuje jako osoba oskarżona o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem, skorzystała w terminie określonym w art. 186 § 1 k.p.k. z prawa odmowy zeznań na podstawie art. 182 § 3 k.p.k.?”

p o s t a n o w i ł odmówić podjęcia uchwały.

U Z A S A D N I E N I E

Przedstawione przez Sąd Okręgowy zagadnienie prawne wyłoniło się w następującej sytuacji procesowej.

Jerzy B. został oskarżony o popełnienie – wspólnie i w porozumieniu z innymi osobami – przestępstwa określonego w art. 286 § 1 k.k. w zw. z art. 294 § 1 k.k. i art. 270 § 1 k.k. w zw. z art. 11 § 2 k.k. i art. 12 k.k. U podstaw oskarżenia legły wyjaśnienia Marka Z., który będąc pierwszym podejrzanym o popełnienie powyższego przestępstwa, w toku śledztwa prowadzonego przez Prokuraturę Rejonową w R., pomówił Jerzego B. i jeszcze inną osobą o współudział w tym przestępstwie.

Po wniesieniu aktu oskarżenia przeciwko Markowi Z. w dniu 18 czerwca 2000 r. sprawa toczyła się przed Sądem Rejonowym w K., i w dniu 22 września 2004 r. zapadł nieprawomocny wyrok skazujący. Natomiast w stosunku do Jerzego B., na etapie śledztwa, sprawę wyłączono do odrębnego postępowania, natomiast akt oskarżenia co do niego wpłynął do Sądu Rejonowego w K. w październiku 2001 r.

W tej właśnie sprawie, wezwany na rozprawę w charakterze świadka Marek Z. oświadczył, że korzysta z przysługującego mu zgodnie z art. 182 § 3 k.p.k. prawa odmowy zeznań. Wobec takiego oświadczenia, świadek nie został przesłuchany ani też nie odczytano jego uprzednio złożonych wyjaśnień w trybie art. 391 § 2 k.p.k. W rezultacie, Sąd Rejonowy w K., wyrokiem z dnia 26 października 2004 r., uniewinnił Jerzego B. od popełnienia zarzuconego mu czynu. Powyższy wyrok na niekorzyść oskarżonego skarżył prokurator, zarzucając obrazę przepisów art. 182 § 3 k.p.k. w zw. z art. 391 § 2 k.p.k., polegającą na błędnym uznaniu, że wcześniejsze ze-

znania i wyjaśnienia Marka Z., złożone w sprawie Sądu Rejonowego w K., nie mogą służyć za dowód w sprawie, ani nie mogą być odtworzone. Sąd odwoławczy, rozpoznając apelację prokuratora, uznał, że wyłoniło się zagadnienie prawne, sformułowane na wstępie, które – w trybie art. 441 § 1 k.p.k. – przekazał do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu.

W uzasadnieniu postanowienia, wydanego w dniu 21 stycznia 2005 r. Sąd Okręgowy w K. stwierdził, że w praktyce orzeczniczej występują poważne wątpliwości i rozbieżności w interpretacji przepisów art. 391 § 2 k.p.k. w zw. z art. 182 § 3 k.p.k. i art. 186 § 1 k.p.k. Wątpliwości te pogłębiają różnice poglądów wśród przedstawicieli nauki na temat zakazu odtworzenia wcześniejszych wypowiedzi świadka, który skorzystał z prawa odmowy zeznań. Wprawdzie, przepis art. 391 § 2 k.p.k. stanowi, że w wypadku określonym w art. 182 § 3 k.p.k. wolno również odczytywać na rozprawie protokoły złożonych uprzednio przez świadka wyjaśnień w charakterze oskarżonego, jednak usytuowanie tego pierwszego przepisu w dziale niepoświęconym dowodom, wobec kategorycznego brzmienia przepisu art. 186 § 1 k.p.k., sprawia, że jednoznaczne rozumienie powyższych unormowań jest wysoce utrudnione. Zdaniem Sądu Odwoławczego nie można pominąć też wątpliwości w realizacji wobec świadka normy zawartej w art. 391 § 3 k.p.k. w zw. z art. 389 § 2 k.p.k., czyli dopuszczalności zwrócenia się do takiego świadka o wypowiedzenie się co do treści odczytanego protokołu i o wyjaśnienie zachodzących sprzeczności. W takiej sytuacji, przyznane świadkowi określonymu w art. 182 § 3 k.p.k. prawo odmowy zeznań jawi się bowiem jako pozorne.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Przyjęta przez ustawodawcę w art. 391 § 2 k.p.k. konwencja językowa jest tego rodzaju, że przy dokonywaniu wykładni tego przepisu należy zastosować regułę *clara non sunt interpretanda*, co w niniejszej sprawie nakazuje odmowę podjęcia uchwały. Z treści art. 391 § 2 k.p.k. jedno-

znacznie bowiem wynika, że w wypadku określonym w art. 182 § 3 k.p.k. wolno odczytywać na rozprawie protokoły złożonych poprzednio przez świadka wyjaśnień w charakterze oskarżonego.

Jednakże wątpliwości podniesione przez Sąd Odwoławczy w uzasadnieniu postanowienia o przekazaniu zagadnienia prawnego dotyczą nie tyle wykładni art. 391 § 2 k.p.k., lecz wzajemnych relacji między tym przepisem a zakresem bezwzględneho zakazu dowodowego określonego w art. 186 § 1 k.p.k. w zw. z art. 182 § 3 k.p.k., i właśnie to, choć nie stanowi zagadnienia prawnego, o którym mowa w art. 441 § 1 k.p.k., wymaga jednak wyjaśnienia.

Przepis art. 186 § 1 k.p.k. określa termin, w którym można skorzystać z uprawnienia do odmowy zeznań oraz ze zwolnienia od złożenia zeznań na podstawie art. 185 k.p.k., a mianowicie osoba uprawniona musi oświadczyć, że chce z tego prawa skorzystać, nie później niż przed rozpoczęciem pierwszego zeznania w postępowaniu sądowym. Jest to termin prekluzyjny, w którym wolno skorzystać z uprawnień przewidzianych w art. 182 k.p.k. i art. 185 k.p.k., niezależnie od tego, czy świadek był uprzednio przesłuchany w postępowaniu przygotowawczym, czy też nie. Jeżeli świadek złoży oświadczenie o skorzystaniu z przysługującego mu prawa po upływie terminu, wówczas jego oświadczenie jest prawnie nieskuteczne, co sprawia, że ciąży na nim obowiązek złożenia zeznań ze wszystkimi tego konsekwencjami. Jeżeli natomiast oświadczenie świadka spełnia ustawowe wymogi, wówczas ma zastosowanie zakaz dowodowy o charakterze bezwzględnym, odnoszący się do poprzednio złożonych zeznań (art. 186 § 1 *in fine* k.p.k.). Zakaz ten oznacza, że nie tylko nie wolno odczytywać protokołów zeznań złożonych w toku postępowania przygotowawczego, ujawniać ich albo odtwarzać zapisów wizualnych lub audialnych przesłuchania, lecz także nie wolno ustalać treści tych zeznań innymi środkami dowodowymi (szerzej na ten temat zob.: uchwała SN z dnia 24 stycznia 2001 r. I

KZP 47/00, OSNKW 2001, z. 3–4, poz. 18, glosy: aprobująca – P. Pratkaniec, PS 2002, nr 2, s. 136, częściowo krytyczna – K. Marszał, PiP 2001, nr 10, s. 111, krytyczna – K. Grzegorzczak, WPP 2002, nr 1, s. 159, a także wyrok SN z dnia 28 listopada 2003 r. IV KK 14/03, OSN PiPr. 2004, nr 3, poz. 9, glosa częściowo krytyczna M. Siwek, WPP 2004, nr 3, s. 139).

Prawo odmowy zeznań realizuje funkcję gwarancyjną, z którą koresponduje zasada lojalności organów państwa wobec obywatela oraz prawo każdego do rzetelnego i sprawiedliwego procesu przed niezawisłym i bezstronnym sądem (zob. m.in. P. Hofmański: Ochrona prawa człowieka w prawie karnym procesowym. Zasada *fair trial*, w: Standardy praw człowieka a polskie prawo karne. Warszawa 1995, s. 39; W. Kręcisz: O wykładni ustaw w sposób zgodny z Konstytucją na tle stosowania art. 182 § 3 k.p.k., Prok. i Pr. 2000, nr 4, s. 8–11). Właśnie tym kierował się ustawodawca, zawierając w art. 182 k.p.k. jego § 3, gwarantujący prawo odmowy zeznań świadkowi, który w innej sprawie jest oskarżony o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem (zob. Uzasadnienie rządowego projektu kodeksu postępowania karnego, w: Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997, s. 411). Tego rodzaju unormowanie nie było znane Kodeksom postępowania karnego z 1928 r. i 1969 r., choć regułę taką przyjęto w orzecznictwie Sądu Najwyższego (zob. m.in.: uchwała z dnia 27 listopada 1975 r. VI KZP 5/75, OSNKW 1976, z. 1, poz. 1, glosa częściowo krytyczna M. Jeż-Ludwichowska, PiP 1976, nr 7, s. 171; wyroki SN: z dnia 14 października 1970 r. IV KR 177/70, OSNKW 1971, z. 1, poz. 11; z dnia 3 maja 1971 r. Rw 447/71, OSNKW 1971, z. 9, poz. 140; z dnia 20 maja 1982 r. V KR 76/82, OSNKW 1982, z. 10-11, poz. 77; z dnia 8 maja 1986 r. II KR 109/86, OSNPG 1986, nr 12, poz. 166).

Formułując w art. 186 § 1 *in fine* k.p.k. bezwzględny zakaz dowodowy ustawodawca wprowadza zakaz wykorzystania jako dowodu w sprawie poprzednio złożonych zeznań przez osobę, która skorzystała z przysługują-

cego jej prawa odmowy ich złożenia, natomiast unormowanie przyjęte w art. 391 § 2 k.p.k. oznacza, że w sytuacji określonej w art. 182 § 3 k.p.k. możliwe jest odczytanie świadkowi na rozprawie tego, co uprzednio wyjaśnił jako oskarżony (podejrzany).

Niewątpliwie mamy tu do czynienia z dwoma odmiennymi uregulowaniami dotyczącymi różnych sytuacji procesowych. Otóż, w razie zmiany ról procesowych, w wyniku których osoba będąca uprzednio oskarżonym (podejrzanym) jest przesłuchiwana w charakterze świadka, a także gdy świadek w tym samym czasie jest oskarżony w innej toczącej się sprawie o współudział w popełnieniu przestępstwa objętego postępowaniem, to wówczas, zgodnie z treścią art. 182 § 3 k.p.k., przysługuje mu prawo odmowy zeznań i jeśli skorzysta z tego prawa, ustawodawca nie zezwala na wykorzystywanie jako dowodu w sprawie poprzednio złożonych zeznań (art. 186 § 1 *in fine* k.p.k.), jednakże pozwala sądowi na odczytanie wyjaśnień złożonych przez świadka w innym postępowaniu (art. 391 § 2 k.p.k.). Zatem nie ma tu żadnego zastosowania reguła *lex specialis derogat legi generali*, na którą powołuje się Sąd Odwoławczy w pytaniu prawnym.

Ustawodawca przyznając prawo odmowy zeznań świadkowi, który jest oskarżony w innej toczącej się sprawie o współudział w przestępstwie objętym postępowaniem, spełnił wymagania gwarancyjne wynikające z reguły *nemo se ipsum accusare tenetur*. Regule tej nie sprzeciwia się unormowanie § 2 art. 391 k.p.k., które opiera się na założeniu, że jeśli świadek nie odmówił złożenia wyjaśnień w postępowaniu, w którym był przesłuchiwany w charakterze oskarżonego (podejrzanego), to nie ma przeszkód dla dowodowego wykorzystania tych wyjaśnień w innym toczącym się postępowaniu. W wypadku przeto wyłączenia sprawy wobec jednego z oskarżonych (podejrzanych) do odrębnego postępowania, osoba ta w razie wezwania jej w charakterze świadka, może skorzystać z prawa odmowy zeznań, ale wolno wówczas odczytać jej wyjaśnienia złożone zarówno w tym

postępowaniu, jak i w postępowaniu odrębnym. Taki też pogląd dominuje w nauce (zob. np. T. Grzegorzczak: Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Warszawa 2004, s. 1005; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek: Kodeks postępowania karnego, Komentarz, Tom II, Warszawa 2004, s. 426; S. Waltoś: Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 2003, s. 263).

Dodać jedynie należy oczywiste stwierdzenie, że gdyby nie rozłączono (z różnych zresztą powodów) toczących się postępowań, zachodziłaby niewątpliwie możliwość odczytania wcześniejszych wyjaśnień oskarżonego w trybie art. 389 § 1 k.p.k. W wypadku zatem łącznego rozpoznawania sprawy przeciwko współsprawcom, złożone poprzednio wyjaśnienia oskarżonego stanowią dowód, także gdy skorzysta on z prawa odmowy składania wyjaśnień. Wyłączenie sprawy oskarżonego do odrębnego postępowania nie może wobec tego skutkować nie tylko zapewnieniem takiej osobie w istocie prawa do niewystępowania w charakterze świadka ze wszystkimi tego prawnymi konsekwencjami, lecz także niemożliwością wykorzystania wcześniejszych wyjaśnień w celu niemającym bezpośredniego związku z sytuacją procesową takiej osoby.

Odmierna wykładnia art. 391 § 2 k.p.k. prowadziłaby do wniosków niemożliwych do zaakceptowania i sprzecznych z *ratio legis* tego przepisu. W rzeczywistości, art. 391 § 2 k.p.k. dopuszcza odczytywanie na rozprawie protokołów złożonych poprzednio przez świadka wyjaśnień w charakterze oskarżonego „w warunkach określonych w § 1”, a więc między innymi „jeżeli świadek bezpodstawnie odmawia zeznań”. Rozumując *a contrario* – gdy świadek odmawia zeznań na podstawie przysługującego mu prawa, odczytywanie poprzednich jego wypowiedzi złożonych w innej roli procesowej jest niedopuszczalne. Jedyne wyjątek, będący odstępstwem od tej zasady, ustawodawca wprowadza właśnie w dalszej części § 2, przez użycie sformułowania „w wypadku określonym w art. 182 § 3 k.p.k.”. Wyjątk-

kiem tym nie są zatem objęte, co oczywiste, sytuacje, o których mowa w art. 182 § 1 k.p.k. i w art. 185 k.p.k.

W końcu, rozważenia wymaga kwestia podnoszona przez Sąd Odwoławczy, jakoby prawo odmowy zeznań, przysługujące świadkowi zgodnie z art. 182 § 3 k.p.k., pozostawało w rażącej kolizji z dyspozycją art. 389 § 2 k.p.k. w zw. z art. 391 § 3 k.p.k. i podważało możliwość korzystania z tego prawa.

Skoro ten ostatni przepis stanowi, że „art. 389 § 2 stosuje się odpowiednio”, to z tego unormowania wynikają jednoznaczne wnioski: 1) § 3 odnosi się do sytuacji, o których mowa zarówno w § 1 jak i § 2 art. 391 k.p.k.; 2) na przewodniczącym spoczywa obowiązek zwrócenia się do świadka o wypowiedzenie się co do treści odczytanych wyjaśnień, nawet gdy zachodzą warunki określone w art. 182 § 3 k.p.k.; 3) należy uwzględnić specyfikę sytuacji procesowej takiego świadka, czemu dał wyraz ustawodawca używając sformułowania „stosuje się odpowiednio”; 4) jest to prawo (a nie obowiązek) świadka ustosunkowania się do wcześniej złożonych przezeń wyjaśnień.

Wobec powyższego, nie może być mowy o wadliwym uregulowaniu, czy też sprzeczności między tymi przepisami.